

વિકાસાત્મક ઉદ્દેશ 1
બાળકોનું શારીરિક સ્વાસ્થ્ય અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય જળવાય
(Health and Wellbeing = HW)

મુખ્ય ક્ષમતાઓ	અધ્યયન નિષ્પત્તિઓ
● સ્વ જાગૃતિ	HW 3.1 : શારીરિક લક્ષણો, જાતિ, રસ, અણગમાને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાનાં અને બીજાઓ વિશે વાત કરે છે.
● સકારાત્મક સ્વસંકલ્પના	HW 3.2 : સગાં સંબંધીઓ સાથે વ્યક્તિગત સંબંધ વિશેની સમજ ડેળવે છે.
● સ્વ-નિયમન	HW 3.3 : પ્રવૃત્તિઓ મુજબ સ્વાતંત્ર્ય વિચાર સાથે જોડાય છે.
● નિર્ણય શક્તિ અને સમસ્યા ઉકેલ	HW 3.4 : સાદા નિયમો અને એક સાથે અપાયેલ એક કરતા વધુ સૂચનાને અનુસરે છે.
● સામાજિકતા તરફી વર્તનનો વિકાસ	HW 3.5 : રોજિંદા સમયપત્રક/દિનચર્યામાં કોઈ ફેરફાર થાય તો અનુકૂલન સાધી શકે છે.
● સ્વચ્છતાની જાળવણી, શૌચ, સ્વ-સુરક્ષાની સ્વાસ્થ્ય ટેવો પ્રત્યે સ્વજાગૃતિ	HW 3.6 : બીજાએ સોંપેલ કામ પૂરું કરવા ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે.
	HW 3.7 : શાબ્દિક અને અશાબ્દિક (ઈશારો, ચિત્ર દ્વારા) રીતે પોતાની લાગણીઓ વ્યક્ત કરે છે.
	HW 3.8 : પોતાના રસ મુજબ અગ્રતાને આધારે જવાબદારીનો સ્વીકાર કરે છે.
	HW 3.9 : ઝઘડાઓના ઉકેલ સૂચવી અનુકૂલન સાથે છે.
● શારીરિક હલનચલન / ગતિવિધિમાં સંતુલન (gross motor coordination) કૌશલ્યનો વિકાસ	HW 3.10 : રમત અને ચર્યા દરમિયાન બીજાંના વિચારો સ્વીકારવાની તૈયારી દર્શાવે છે.
	HW 3.11 : નાની અને મોટી જૂથ પ્રવૃત્તિઓ વખતે સહપાઠીઓને જરૂરિયાત મુજબ મદદ કરે છે.
● આંખ-હાથ સંકલન/તાલમેલ (eye hand coordination) અને fine motor skill કૌશલ્યનો વિકાસ	HW 3.12 : વિશિષ્ટ જરૂરિયાતવાળા બાળકોની વિભિન્ન જરૂરિયાતોને સ્વીકારી તે અંગે સંવેદના વ્યક્ત કરે છે.
	HW 3.13 : સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય, સ્વચ્છતા અને શૌચ સંબંધી સારી ટેવો વિકસાવે અને અનુસરે છે તેમજ યોગ્ય આહાર લે છે.
	HW 3.14 : સારા-ખરાબ સ્પર્શ (વાલી અને શિક્ષકના માર્ગદર્શક થકી) બાબતે જાગૃત રહીને અજાણ્યાથી સલામત અંતર રાખે છે.
● વ્યક્તિગત અને સામૂહિક રમતોમાં ભાગીદારી	HW 3.15 : ઘર, શાળા અને રમતના મેદાનમાં સુરક્ષા અને સાવચેતીના સામાન્ય નિયમોને અનુસરે છે.
	HW 3.16 : ચાલવું, દોડવું, કૂદવું, ચઢવું જેવી રોજિંદી પ્રવૃત્તિઓમાં શારીરિક હલનચલનમાં સંતુલન, નિયંત્રણ અને શક્તિ જાળવે છે.

	HW 3.17 : આસપાસની જગ્યામાં પ્રવૃત્તિ ઓળખે, ચકાસે, સંગીત અને સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય ભાગીદારી નિભાવે છે.
	HW 3.18a : ચોકસાઈ અને નિયંત્રણ સાથે સુક્ષ્મ સ્નાયુ કૌશલ્ય (Fine motor skill) દાખવે છે.
	HW 3.18b : સીધી લાઈનમાં કાપવું, રેડવું, બટન ખોલ બંધ કરવા જેવાં જટિલ કામ કરે છે.
	HW 3.18c : લેખન, ચિત્રકામ માટે સાધન પર યોગ્ય પકડ (તર્જની/પહેલી આંગળી અને અંગુઠા વડે વસ્તુ પકડવી) સાથે સાધનનો ઉપયોગ કરે છે.

વિકાસાત્મક ઉદ્દેશ 2
બાળકો અસરકારક પ્રત્યાયનકાર બને (EC)
(Effective Communicators = EC)

મુખ્ય ક્ષમતાઓ	અધ્યયન નિષ્પત્તિઓ (પ્રથમ ભાષા)
<p style="text-align: center;">બોલવું અને સાંભળવું</p> <ul style="list-style-type: none"> ● અર્થગ્રહણ સાથે સાંભળવું ● સર્જનાત્મક સ્વ-અભિવ્યક્તિ અને વાતચીત ● ભાષા અને સર્જનાત્મક વિચારણા ● શબ્દભંડોળનો વિકાસ ● સંવાદ અને વાતચીતનું કૌશલ્ય ● ભાષાના સાર્થક ઉપયોગો <p style="text-align: center;">અર્થગ્રહણ સાથેનું વાચન</p> <ul style="list-style-type: none"> ● પુસ્તકો સાથે જોડાણ ● પ્રિન્ટ ચેતના અને અર્થનિર્માણ ● વાંચવાનો અભિનય (પ્રારંભિક વાચન) ● ધ્વનિ જાગૃતિ ● ધ્વનિ-ચિહ્ન સહસંબંધ 	ECL1 3.1 : ઘરે તથા શાળામાં નવા મિત્રો, અપરિચિત શિક્ષકો, શાળાની અન્ય વ્યક્તિઓ, બીજા મોટાઓ સાથે પોતાની ભાષામાં વાતચીત કરે છે.
	ECL1 3.2 : વાંચન કોર્નરમાંથી પુસ્તક પસંદ કરે અને ચિત્રોની મદદથી વાર્તા સમજવા પ્રયત્ન કરે, લેખિત સામગ્રી વિશે અનુમાન કરે છે.
	ECL1 3.3 : વાંચી સંભળાવેલ વાર્તા/કવિતા બાબતે પોતાનો અનુભવ પોતાની ભાષામાં કહે, તે વિશે મિત્રો સાથે વાતચીત કરે છે.
	ECL1 3.4 (a): પોતાની ભાષામાં રસપ્રદ કવિતાઓ, જોડકણાં, યોગ્ય ઉચ્ચાર અને આરોહ અવરોહ સાથે ગાય છે.
	ECL1 3.4 (b): પોતાની ભાષામાં પરિચિત કવિતાઓ યોગ્ય ઉચ્ચાર સાથે અને લયબદ્ધ રીતે ગાય છે.
	ECL1 3.5 (a): પોતાને ગમતી વાર્તાનું પુસ્તક વાંચી સંભળાવવા શિક્ષકને આપે છે.
	ECL1 3.5 (b): ચિત્રમાંની વસ્તુઓનું ધ્યાનપૂર્વક અવલોકન કરે છે, તેના વિશે વાત કરે છે અને નવા શબ્દોના નામ પોતાની રીતે લખે છે.
	ECL1 3.6 (a): પ્રિન્ટ સભાનતાની સમજ સાથે વાંચે છે.
	ECL1 3.6 (b): ઘટનાઓના ક્રમ પ્રમાણે ચિત્રો ગોઠવીને વાર્તા કહે છે.
	ECL1 3.7 : પરિચિત વાર્તાઓ, કવિતાઓમાં પુનરાવર્તિત થતા ધ્વનિઓ-શબ્દો ઓળખે છે.
ECL1 3.8 (a): વાર્તાઓ, કવિતાઓ અને ગીતોમાં પુનરાવર્તિત ધ્વનિઓ અને શબ્દો ઓળખે છે.	

<ul style="list-style-type: none"> ● અનુમાન અને પૂર્વઅનુભવોનો ઉપયોગ ● આનંદ અને જુદા જુદા હેતુસર સ્વતંત્ર વાંચન 	<p>ECL1 3.8 (b): ચિત્ર અને લખાણનો, પૂર્વાનુભવ અને માહિતીનો, અક્ષર અને ધ્વનિના અનુબંધ વગેરેનો ઉપયોગ કરીને લેખિત સામગ્રી વિશે અનુમાન કરે છે.</p>
<p style="text-align: center;">સહેતુક લેખન</p>	<p>ECL1 3.9 : પોતાનું/પોતાના મિત્રોનાં અને આસપાસની વસ્તુઓના નામ પોતાની રીતે લખવામાં અને લખાવવામાં રસ લે છે.</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● પ્રારંભિક સાક્ષરતા કૌશલ્યો ● સ્વ અભિવ્યક્તિ માટે લેખન ● અક્ષર અને ધ્વનિઓ વિશેના પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરે, લખવા માટે જુદા જુદા અક્ષરો જોડી નવા શબ્દો બનાવે (સાર્થક કે નિરર્થક) (Inventive spelling) ● પરંપરાગત રીતે લખવાના પ્રયત્ન કરે ● ચિત્ર કે શબ્દ અને અર્થપૂર્ણ વાક્યો સાથે વાંચીને પ્રતિક્રિયા આપે ● પ્રાસવાળા શબ્દો લખે ● નામ અને ક્રિયા સૂચવતા શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને અર્થપૂર્ણ વાક્યો લખે ● મિશ્ર ભાષાના સંકેતોનો ઉપયોગ કરી પોતાને અભિવ્યક્ત કરવા માટે સંદેશા લખે ● વર્ગખંડની પ્રવૃત્તિઓમાં અને પોતાના ઘરે જુદા જુદા હેતુઓ માટે અર્થપૂર્ણ રીતે લખે જેમ કે યાદી બનાવવી, વડીલોને અભિવાદન કરવું, મિત્રોને લેખિત આમંત્રણ/ સંદેશો આપે 	

વિકાસાત્મક ઉદ્દેશ 3
બાળકો સક્રિય અધ્યેતા બને અને નજીકના પર્યાવરણ સાથે જોડાય (IL)
(Involved Learner = IL)

મુખ્ય ક્ષમતાઓ	અધ્યયન નિષ્પત્તિઓ
ઈન્દ્રિય વિકાસ	IL 3.1 : પર્યાવરણનું અવલોકન કરવા અને સમજવા માટે બધી ઈન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરે છે.
● દૃષ્ટિ, અવાજ, સ્પર્શ, ગંધ, સ્વાદ	IL 3.2 : આસપાસના પર્યાવરણનાં વસ્તુઓ, અવાજ, પ્રાણી, પક્ષીનાં સૂક્ષ્મ/બારીક વિશેષતા નોંધે અને તેનું વર્ણન કરે છે.
સંકલ્પના ઘડતર	IL 3.3 (a) : એકસાથે જોયેલી 4-5 વસ્તુ યાદ રાખે અને ફરી તે જણાવી શકે છે.
● રંગ, આકાર, અંતર, માપન, કદ, લંબાઈ, વજન, ઊંચાઈ, સમય	IL 3.3 (b) : પરિચિત વસ્તુના ચિત્રના 3 થી 5 ખૂટતા ભાગને ઓળખે છે.
● આકાર, કદ, સ્થાન, દિશા, હિલચાલની સમજ	IL 3.4 : બે જુદા જૂથની 5-6 વસ્તુઓ એક-એકની સાથે જોડે છે.
● એક એક સંગતતા (One to one correspondence)	IL 3.5 : ત્રણ પરિબળો જેવાં કે આકાર, રંગ અને કદના આધારે વસ્તુઓની સરખામણી અને વર્ગીકરણ કરે છે. સ્થાનવાચક શબ્દો (બાજુમાં, અંદર, નીચે...) યોગ્ય રીતે વાપરી વસ્તુનું વર્ણન કરે છે.
માપન	IL 3.6 : આકાર, કદ, ઘટનાની સંખ્યાને આધારે 4 થી 5 વસ્તુ/ચિત્રકાર્ડને ક્રમિક રીતે ગોઠવે છે.
● લંબાઈ, દળ, જથ્થો, તાપમાન	IL 3.7 : વાર્તા કહેવાતી હોય ત્યારે ઘટનાઓનો ક્રમ સમજે છે જેમ કે, ‘પહેલાં શું થયું?’, ‘રાત્રે કોણ આવ્યું?’ વગેરે
બોધાત્મક કૌશલ્ય	IL 3.8 (a) : સાદી સમસ્યાનો કારણ સાથે ઉકેલ આપે છે.
● અવલોકન, ઓળખ, સ્મૃતિ, જોડાણ, વર્ગીકરણ, ભાત, ક્રમિક વિચારણા, સર્જનાત્મક ચિંતન, વિવેચનાત્મક ચિંતન, સમસ્યા ઉકેલ, તાર્કિક ચિંતન, જિજ્ઞાસા, પ્રયોગશીલતા, શોધખોળ	IL 3.8 (b) : પર્યાવરણ અંગે શોધખોળ કરે (સમજે) અને તેમનો જુદી જુદી રીતે ઉપયોગ કરે, પ્રશ્નો પૂછે, શોધે અને પોતાનું મંતવ્ય ઘડે અને અનુમાન કરે છે. IL 3.8 (c) : પર્યાવરણની ચિંતાઓ (જેમ કે પાણીનો ભગાડ કરવો નહીં, જરૂર ન હોય ત્યારે વિજળીના સાધનો બંધ રાખવાં) બાબતે સભાનતા અને સંવેદના વ્યક્ત કરે છે.
સંખ્યા જ્ઞાન	IL 3.9 : દસ વસ્તુઓ ગણે છે.
● ગણે અને કેટલા છે તે કહે	IL 3.10 : કોઈ ચોક્કસ અંકથી શરૂ કરીને 9 સુધી, આગળ કે પાછળની ગણતરી કરે છે.
● સંખ્યાની ઓળખ	IL 3.11 : 9 સુધીના અંકોને ઓળખે અને લખે છે.
● 10 સુધીની ક્રમિક સંખ્યાના ક્રમની સમજ	IL 3.12 : વસ્તુઓ સંખ્યાત્મક રીતે ઘટતી જઈ છેવટે શૂન્ય થઈ જાય છે તે સમજ અભિવ્યક્ત કરે (ઉદા. એક ડાળખી પર ત્રણ પક્ષી છે, એક પછી એક એમ ઉડી ગયાં, છેલ્લે ડાળખી પર એક પણ પક્ષી રહ્યું નહિ)

<p>આકાર</p> <ul style="list-style-type: none"> ● દ્વિપરિમાણીય, ત્રિપરિમાણીય સીધી લીટી, વાંકી લીટી, સપાટ અને ખરબચડી સપાટી 	IL 3.13	: 10 સુધીની સંખ્યા માટે બે સંખ્યા સરખાવે છે. 'થી વધારે' 'થી ઓછું' જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે.
	IL 3.14	: 9 સુધીની સંખ્યા માટે વસ્તુઓના બે જૂથ ભેગાં કરે અને ફરીથી ગણે છે.
<p>અનાજ</p> <ul style="list-style-type: none"> ● ભૌતિક: પાણી, હવા, ઋતુ, સૂર્ય, ચંદ્ર, દિવસ અને રાત ● સામાજિક: પોતે, કુટુંબ, વાહનવ્યવહાર, તહેવાર, સમાજ, સહાયકો વગેરે 	IL 3.15	: કોઈ જૂથમાંથી 9 સુધીની વસ્તુઓ લે અને ફરીથી ગણે છે.
	IL 3.20	: ભારતીય ચલણી નોટો ઓળખે છે.
<p>ગાણિતિક ક્રિયાઓ</p> <ul style="list-style-type: none"> ● સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર ● ડેટા હેન્ડલિંગ/માહિતી નિયમન ● તરાહ/Pattern ● કેલેન્ડરની પ્રવૃત્તિ ● તકનિકીનો ઉપયોગ 	IL 3.21	: ત્રણ વસ્તુઓની લંબાઈને આધારે સરખાણી કરે છે. જેમ કે, 'સૌથી લાંબું', 'થી લાંબું', 'સૌથી ટૂંકું', 'થી ટૂંકું'
	IL 3.22	: બે વસ્તુની વજનના સંદર્ભે સરખામણી કરે છે, જેમ કે, 'થી વજનદાર', 'થી હલકું'
	IL 3.23	: બોટલ, પ્યાલા, ડોલ જેવી બે વસ્તુઓની ગુંજાશની સરખામણી કરે છે.
	IL 3.25	: સમતલ પર દ્વિપરિમાણીય છાપને ત્રિપરિમાણીય વસ્તુ સાથે યોગ્ય રીતે જોડે છે.
	IL 3.26	: રોજિંદા સંદર્ભમાં અડધી રોટલી, અડધું પવાલું પાણી એમ શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે.
	IL 3.27	: પાનાં કે આંગળાં વગેરે જેવી વસ્તુઓની છાપ વડે નવી તરાહ (પેટર્ન) બનાવે છે.
	IL 3.28	: આસપાસની પરિસ્થિતિઓના આધારે નિષ્કર્ષ કાઢે છે. જેમ કે, મારી પાસે લાલ કરતાં ભૂરી પેન વધારે છે.
	IL 3.29	: અઠવાડિયાના વાર અને વર્ષના મહિનાના નામ બોલે છે.
	IL 3.30	: આસપાસમાં સામાન્ય રીતે ઉપલબ્ધ તકનિકી સાધનોનો ઉપયોગ વર્ણવે છે.

સ્ત્રોત: NIPUN BHARAT

અમલીકરણ માર્ગદર્શિકા, શિક્ષણ મંત્રાલય, ભારત સરકાર (MoE, 2021a)

https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/

NIPUN_BHARAT_GUIDELINES_EN.pdf

બાલવાટિકા વર્ગખંડ અધ્યયન-અધ્યાપન માર્ગદર્શિકા

‘આમ જોઈએ તો આંગણવાડીથી શાળાના વર્ગમાં પ્રવેશ માટેની પ્રથમ તક ‘બાલવાટિકા’ના માધ્યમથી બાળકોને મળે છે. આ દરમ્યાન બાળકનો શિક્ષક સાથે વ્યક્તિગત નાતો અને શાળા સાથે સ્થળ તરીકેનો નવો નાતો બંધાય છે. આ સંબંધ દરમ્યાન બાળકને વધુ સારા અનુભવો થાય એ આપણી પ્રથમ ઈચ્છા છે. બાળક શિક્ષક સાથેની પ્રવૃત્તિ દરમ્યાન પોતાના અનુભવોનું આદાન પ્રદાન કરે તે પણ ઈચ્છનીય છે. બાલવાટિકામાં નીચેની બાબતો પરત્વે કાળજી રખાય તો કાર્યમાં વધુ પ્રમાણમાં ગુણવત્તા મળી રહે :

૧. બાલવાટિકામાં બાળક ભણવા માટે નહિ, પરંતુ રમવા આવે છે તેવું માનવું જોઈએ.
૨. બાલવાટિકાના વર્ગમાં પ્રવેશ લેનાર બાળક માટે શિક્ષકે પોતાને વાલી તરીકેની ભૂમિકામાં મુકીને આત્મીય સંબંધ બાંધવો જોઈએ. બાળક આ શિક્ષકને જલદી સ્વીકારતું હોય છે.
૩. વર્ગની શરૂઆતના માસમાં બાળક સાથે વાલી આવે, તેવું ભાવાવરણ નિર્માણ કરવું જોઈએ, જેથી પ્રવૃત્તિમાં સહાયક બની શકે અને પ્રોત્સાહક વાતાવરણ બની રહે.
૪. શિક્ષક તરીકે વર્ગમાં પ્રવૃત્તિ સમયે ‘આ કરવાનું છે’ તેમ કહેવાને બદલે ‘ચાલો આમ કરીએ..’ તેવું કહેવાની ટેવ રાખવી જોઈએ જેથી દરેક બાળક દરેક પ્રવૃત્તિમાં જોડાઈ શકે.
૫. જોડી કે જૂથનિર્માણ કરતી વખતે શાળામાં બાળકને પોતાના ગમતા, પરિચિત અને એકના એક બાળકને પસંદ કરવાનું ગમશે. આવું કરવા દેવાની સ્વતંત્રતા આપવી. પછીથી ધીમે-ધીમે પ્રવૃત્તિ દ્વારા અન્ય બાળકો સાથે મિત્રતા બાંધીને પોતાના જુથમાં બાળકને પ્રવેશ આપશે અથવા તે અન્યના જુથમાં જોડાશે.
૬. વર્ગ પ્રવૃત્તિ ગણિત, ગુજરાતી કે પર્યાવરણ સંબંધી હોય ત્યારે તે પ્રવૃત્તિને અનુબંધિત તમામ સામગ્રી પૂર્વ આયોજનથી વર્ગમાં હાજર હોય અને દરેક બાળકને સામગ્રી ઉપલબ્ધ બને તેવું આયોજન કરી શકાય.
૭. કેટલીક પ્રવૃત્તિ માટેની સામગ્રી માટે બાળકને અગાઉથી કહીએ તો ઘરેથી સામગ્રી લાવીને વર્ગમાં હાજર રાખી શકે. આના દ્વારા લાંબા ગાળે લો કોસ્ટ, નો કોસ્ટ મટીરિયલનો અભિગમ નિર્માણ કરી શકાય.
૮. પ્રવૃત્તિ માટેની સામગ્રી બાળકને પૂરતી આપવી અને જરૂર જણાયે એકથી વધુ વાર પણ વાપરવાની છૂટ રાખવી.
૯. બાળકને શીખવવા કરતાં કેવી રીતે શીખવું તેના પર વધુ ભાર આપવો જોઈએ. આવી સુટેવ બાળકને તેના આગળના અભ્યાસની અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયાને સરળ બનાવી, સમજણયુક્ત બનાવે તેવું કરાવી શકાય.
૧૦. વર્ગમાં પ્રવૃત્તિ સમયે બાળક ઘોંઘાટ કરે, વાતો કરે, ચર્ચા કરે, પોતાનું સ્થાન છોડે, અજાણતાં કોઈ સામાન્ય નુકશાન કરે તો તે બધું તેના શીખવાનો ભાગ સમજી તે ચલાવી લેવાનો અભિગમ રાખવો.
૧૧. નાના બાળકોને કંઈ ખબર ના પડે, આ તેના ગજાનું નહિ, હમણાં શીખવવાની કોઈ જરૂર નથી આવી માન્યતા દૂર કરી બાળક અને વર્ગની સ્થિતિ મુજબનું બધું જ શીખવવું.
૧૨. પ્રવૃત્તિ પહેલાં બાળકને સ્પષ્ટ સૂચના, સમજ અને પ્રવિધિનું નિદર્શન કરી આપવું. પ્રવૃત્તિ દરમ્યાન પણ જરૂર જણાય તો વચ્ચે-વચ્ચે સમજ આપી સહાયક બનવાનો પ્રયાસ કરવો. ક્યારેક આપેલ સૂચનાથી અલગ પણ તે પ્રવૃત્તિ કરી શકાય તેવી બાળકને છૂટ આપવી.

૧૩. બાળકનો સ્વભાવ હોય છે કે તે એકની એક પ્રવૃત્તિ પર લાંબો સમય ટકી રહેતું નથી તે ધ્યાને લઈ એક પ્રવૃત્તિ પૂર્ણ થયે બીજી પ્રવૃત્તિ માટે તત્પર કરવાનું આયોજન કરી રાખવું. આના અભાવે ક્યારેક બાળકોને કંટાળો આવે અથવા તે અન્ય નુકશાનકારક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાઈ જતું હોય છે.
૧૪. બાળકને કોઈ પ્રવૃત્તિ કે કામ ના મળે ત્યારે તે તોફાન, અશિસ્ત કરે છે, એટલે સંપૂર્ણ મુક્ત વાતાવરણ વચ્ચે પણ સામૂહિક શિસ્ત, શાંતિ અને વર્ગ સંસ્કાર જળવાઈ રહે તે માટેની સ્વૈચ્છિક ઈચ્છનીય શિસ્ત નિર્માણ કરવા માટે સ્નેહપૂર્વકના પ્રયાસો કરી કેટલાક નિયમો આપમેળે વર્ગમાં નિર્માણ થાય તેવું કરવું.
૧૫. બાલવાટિકાના બાળકને વર્ગ સિવાય શાળાના અન્ય વર્ગો, પોતાના મિત્રો અને મહોલ્લાનાં બાળકો સાથે મિત્રતા કરવા પ્રેરણા આપો. જોડી કે સાથી પાસેથી શીખવાની પ્રક્રિયાનું આ પ્રથમ ડગલું છે.
૧૬. બાળકને આંગણવાડી બાદ શાળાના સમયપત્રકમાં કામ કરવા જોડવા માટે થોડો સમય લાગતો હોય છે તેથી તેને વારંવાર અથવા તેના સમયે પાણી પીવું, ટોઈલેટ જવું કે કારણ વિના વર્ગ બહાર આવવું-જવું ગમે છે, તેવું કરવાની શરૂઆતમાં છૂટ આપો. બાદમાં ધીમે-ધીમે વર્ગની પ્રણાલી સમજી જતાં તે આપમેળે જ આવું કરવાનું છોડી દેશે.
૧૭. વર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કે ચર્ચાના સમયે બાળક-બાળક વચ્ચે વધુને વધુ સંવાદ થાય, તેવી તક વારંવાર આપો, જેથી તેનું પ્રત્યાયન દ્રઢ બનશે અને શીખવાની બાબતમાં પણ તે મૌલિક બનશે.
૧૮. શિક્ષક તરીકે વર્ગના દરેક બાળકનું મુક્ત વાતાવરણ વચ્ચે પણ મૂલ્યાંકન કરવાનું અગ્રતાવાળું કાર્ય હોય, પ્રવૃત્તિ, ચર્ચા, પ્રશ્નોત્તરી અને સર્જન સમયે સતત કાળજીપૂર્વક મૂલ્યાંકન કરી તેના વિકાસને વધુ સહાયક બનવાનું ભૂલવું જોઈએ નહિ.
૧૯. બાલવાટિકાનો વર્ગ શાળાના અન્ય વર્ગ કરતાં અલગ દેખાય તેવો, આકર્ષક, રંગબેરંગી અને પ્રવૃત્તિ ખંડ તરીકે ઉપસી આવે તેવો હોવો જોઈએ. તેને લઈને વર્ગમાં ચિત્રો, કાર્ટૂન, પ્રવૃત્તિ-સામગ્રી, મોડેલ્સ, રમકડાં, રમત-ગમતની સાધન-સામગ્રી, પ્રવૃત્તિ માટે અનુકુળ બેસવાની જગ્યા-પાથરણું ઉપલબ્ધ હોવાં જોઈએ.
૨૦. બાળકોની સલામતી જળવાઈ રહે તે માટે કાળજી લેવી. નુકશાનકારક સામગ્રી બાળકના હાથમાં સીધી ના આવે તેનું ધ્યાન રાખવું.
૨૧. પ્રવૃત્તિ દરમિયાન અને બાદમાં જે તે સામગ્રી તેના યોગ્ય સ્થાને બાળક મૂકે તેની ટેવ પાડવી. બાળકને પ્રવૃત્તિ દરમિયાન સાધન-સામગ્રીનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરતાં, બાદમાં સાધન-સામગ્રીની સફાઈ કરતાં અને તેનું ચોક્કસ સ્થાન નક્કી કરવાની ટેવ પાડો.
૨૨. પર્યાવરણ શિક્ષણ અંતર્ગત તેના ઘરથી લઈને શાળાના વર્ગ સુધીનાં દરેક સ્થળ, વ્યક્તિ અને સામગ્રીનું અવલોકન કરે તે ઈચ્છનીય છે. આ અવલોકન દ્વારા જ બાળક કોઈપણ સમસ્યાનું સમાધાન કેવી રીતે કરી શકાય તેનો ઉકેલ શીખતું હોય છે. પર્યાવરણ શિક્ષણમાં અવલોકન, સંવેદના, અનુભૂતિ અને વલણને પ્રાથમિકતા આપી તે મુજબ સમજ આપવી જોઈએ.
૨૩. ભાષાશિક્ષણ અંતર્ગત બાળકોને ચિત્રો, નમૂનાઓ અને સંવાદ માટેની પૂરતી તક મળી રહે તેવું આયોજન કરી શકાય. ભાષામાં પ્રત્યાયન અગત્યનું અંગ હોવાથી આ ઉંમરે બાળકને વાર્તા, ગીત, જોડકણાં, સંગીત અને ચર્ચા માટે પૂરતી તક મળી રહે તેવું વાતાવરણ નિર્માણ કરી શકાય. સામગ્રી સાથે શીખવાની બાબતો ભાષામાં વધુ આપવી, જેથી બાદમાં વાંચન-લેખન માટેની તત્પરતા વધી શકે.
૨૪. ગણિત શિક્ષણ માટે વર્ગમાં અગાઉથી એકત્ર કરેલ તમામ સામગ્રીને ગણતરી, સરખામણી કે જૂથ નિર્માણ માટે સહાયક બનાવી શીખવા માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાય. આકાર, સ્થાન, નાનું-મોટું જેવા ખ્યાલોને સમજવા માટે બાળકને સામગ્રી સાથે પૂરતો સમય આપો.

૨૫. બાલવાટિકાની પ્રવૃત્તિની સામગ્રી સરળતાથી પ્રાપ્ત થઈ રહે તે માટે સમયાંતરે બાળકો પાસે ઉપયોગી-સહાયક સામગ્રી એકત્ર કરાવતાં રહેવું. એકત્ર થયેલ સામગ્રી બોક્ષમાં ભરી, પેકિંગ કરી, સાચવીને રાખવી. આવી સામગ્રીમાં ક્યૂકા, કાંકરા, લખોટી, સળીઓ, લાકડું-કાપડ-કાગળ-પ્લાસ્ટિક-લોખંડ-કાચના ટૂંકડાઓ, બુચ, બિલ્લા, મેચબોક્ષ છાપ, પીંછાં, બટન, ફાટેલ કપડું, છાપાં, બીજ-બિયાં-ઠળિયા, સામયિકો, અનાજ-કઠોળના નમૂના, તૂટેલાં રમકડાં, રબરના નમૂનાઓ, લાકડી, વાંસના ટૂંકડાઓ, ચિત્રોનો સંગ્રહ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ.
૨૬. પ્રવૃત્તિ બાદ નિર્માણ થયેલ નમૂનાઓનું સમૂહમાં નિદર્શન કર્યા બાદ વર્ગમાં લાંબા સમય માટે પ્રદર્શન કરવું અને કેટલાંક નમૂનાઓ કાયમી જળવાઈ રહે તેવું આયોજન કરવું.
૨૭. બાળકે નિર્માણ કરેલ સામગ્રી-નમૂનાઓ જેવા કે ચીટકકામ, માટીકામ, રંગકામ, રમકડાં, ચિત્રો વગેરે વર્ગનાં બાળકો બાદ શાળાનાં બાળકો પણ જૂએ તેવું આયોજન કરવું. બાળકોનું સર્જન તેના ઘરે વાલીઓ સુધી પણ પહોંચે અને તેના પર પ્રતિભાવ કે સૂચન મળે અને તેમાં રહેલી પરિવર્તનની સકારાત્મક બાબતોને સ્વીકારવી પણ જોઈએ.
૨૮. શાળામાં સમયાંતરે બાલવાટિકાનાં બાળકોના સર્જન દ્વારા નિર્માણ થયેલ સામગ્રીનું પ્રદર્શન કરી પ્રોત્સાહક વાતાવરણ નિર્માણ કરવું.
૨૯. બાલવાટિકાની પ્રવૃત્તિઓમાં દેશ સ્તરેથી નિર્માણ થયેલ અધ્યયન નિષ્પત્તિઓને ધ્યાને લેવાયેલ છે. બાળક માટે પ્રવૃત્તિઓ માત્ર કુતુહલ હશે પણ શિક્ષક તરીકે આપે તેને ધ્યાને લઈ વિકાસાત્મક રીતે શીખવવાનો પ્રયાસ કરવાનો છે.
૩૦. બાલવાટિકાના વર્ગમાં થતી પ્રવૃત્તિઓની રચના ભાષા, ગણિત અને પર્યાવરણના વિષયોને ધ્યાને લઈ થયેલ છે. તેથી જે તે વિષયની પ્રવૃત્તિમાં બાળકને જે તે વિષયનો રસાસ્વાદ મળી રહે તેવું આયોજન કરવાનું છે.
૩૧. બાળકોના મુખ્ય છ વિકાસ જેવા કે શારીરિક, બૌદ્ધિક, સર્જનાત્મક, ભાષાકીય, સામાજિક અને ભાવનાત્મકને ધ્યાને લઈ બાલવાટિકાની દરેક પ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ લેખનમાં મુકાયેલ છે, આપ પણ આ બાબતોને પરોક્ષ રીતે સતત મૂલ્યાંકનમાં લેતા રહેશો.
૩૨. બાલવાટિકાના અભ્યાસક્રમ અંતર્ગત રાજ્ય સ્તરેથી નિર્માણ થયેલ પ્રવૃત્તિઓ સિવાય અન્ય સ્ત્રોત, સંદર્ભ સાહિત્ય પણ આપે સંકલન કરતા રહેવું જોઈએ. આમાં ગીતો, જોડકણાં, વાર્તા, ચિત્રો, ઉખાણાં જેવી સરળ બાબતોને આવરી શકાય.
૩૩. ટૂંકમાં બાલવાટિકાના આ અભ્યાસક્રમમાં રમકડાં, રમત, સંસ્કૃતિ, કલા, સ્થાનિક સામગ્રી અને પ્રત્યાયન આધારિત બાબતોને જોડવાનો પ્રયાસ કરેલ છે. બાળકની સ્થાનિક ભાષા, સામગ્રી અને અનુભવ જગતને અનુબંધિત કરીને આ અભ્યાસક્રમ પ્રણાલીનો વિકાસ કરાયો છે. બાલવાટિકામાં શીખવા-શીખવવાની સામગ્રી તરીકે 'શિક્ષક આવૃત્તિ' અને 'વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિબુક'નો પણ સમાવેશ કરાયો છે, જેથી શીખેલી બાબતોનું મૂલ્યાંકન સરળતાથી થઈ શકે. ભાષા અને અંકના માધ્યમથી ભણવાનો પ્રારંભ કરતાં બાળકોને ચિત્રકામ, સંગીત, માટીકામ, કાગળકામ, સમસ્યા સમાધાન પ્રવૃત્તિ, વર્ગખંડ અંદર-બહારની રમતો, પ્રોજેક્ટ, સર્જન, સુશોભન, શણગાર, ઉજવણી, મુલાકાત, યોગા, સ્વાસ્થ્ય, પર્યાવરણ પરિચય, સ્નાયુ આધારિત શિક્ષણ, જીવન કૌશલ્ય, જૂથ જોડીમાં શીખવાનો અનુભવ, સંવાદ કરવાની તક, અભિવ્યક્તિ, વાલીઓ સમર્થિત ગૃહકાર્ય, મૂલ્ય શિક્ષણ સાથે ભવિષ્યમાં ઉમદા નાગરિક બનવાની તક પ્રાપ્ત થાય તેવું આયોજન વિચારેલ છે.

રમકડાં આધારિત શિક્ષણ

શિક્ષણ એ સંશોધનનો વિષય છે, તેમાં જિજ્ઞાસા, કુતૂહલવૃત્તિ, વિશ્લેષણ અને સર્જનાત્મકતાને અગ્રિમતા હોય છે. Play is the highest form of research - આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈનના આ શબ્દો બાળકોના શિક્ષણમાં રમતની કેટલી અગત્યતા છે તે જણાવે છે. બાળકોની બાલવાટિકાની ઉંમર મુજબ તેઓ સતત રમકડાંની વધુ નજીક હોય છે. રમકડાં સાથે મોટે ભાગે બાળકો પોતાના ઘર-શેરીના વાતાવરણમાં અનુભવ મેળવી શીખવાનો-જાણવાનો પ્રયાસ કરતા હોય છે. બાળકો રમકડાંથી જે-જે બાબતો શીખે છે કે તેઓને પહેલેથી જ આવડતી હોય તેને શીખવાની બાબતો સાથે જોડવાથી વર્ગ અભ્યાસક્રમને ફાયદો થતો હોય છે. બાળકો પોતાની જાતે જોઈ, સાંભળી, પૂછીને, ઉપલબ્ધ સ્થાનિક સામગ્રી, ચીજવસ્તુઓમાંથી કેટલાંક રમકડાં-મોડેલ બનાવતાં હોય છે. આ રમકડાં શીખવાની બાબત સાથે જોડવાથી બાળકોના વિષયવસ્તુને વધુ દ્રઢ બનાવી શકાય. અહીં આપણે જે રમકડાં નિર્માણ કરવાની વાત કરીએ છીએ તે શૈક્ષણિક રમકડાં સ્વરૂપે ઓળખવાની ચર્ચા છે. બાળકોની વય, રુચિ, જૂથ કે જોડીની વ્યવસ્થામાં રમકડાં નિર્માણ કરવાનું આયોજન હાથ ધરવું જોઈએ.

રમકડાંથી શીખવાની બાબતો સાથે-સાથે સ્નાયુઓનું શિક્ષણ, જ્ઞાનાત્મક સ્તર, સામાજિકતામિતિનો વિકાસ, સ્થાનિક પર્યાવરણ, માનસિક વિકાસ, સાંવેગિક વિકાસ, આત્મવિશ્વાસ, નેતૃત્વ અને સર્જનનું સ્તર પણ વધે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે બાળકોમાં સાહસવૃત્તિનો વિકાસ પણ રમકડાંથી થતો હોય છે જેથીબાળકો રમકડાંનાં પાત્રો, સામગ્રી એકત્રીકરણ અને મોડેલ નિર્માણથી વિષયવસ્તુની નજીક આવે છે. બાળકોના પરિચયમાં જે રમકડાં હોય તેને કાળજીપૂર્વક શીખવાના વિષય અને વિષયવસ્તુ સાથે જોડવાથી શીખવાનું સરળ અને મનોરંજક બને છે.

ટૂંકમાં Toy integration (રમકડાંના જોડાણ) દ્વારા થતા શિક્ષણથી નીચે મુજબના ફાયદાઓ પ્રાપ્ત થાય છે:

- બાળકોના જ્ઞાનના સ્તરમાં વધારો થાય છે.
- બાળકોની સામાજિકતા વધે છે.
- બાળકોમાં વર્તન ફેરફાર થાય છે.
- સ્થાનિક જગત સાથે અનુબંધિત થાય છે.
- શોધવૃત્તિની પહેલ થાય છે.
- જિજ્ઞાસા સમાધાન માટે જાતે તત્પર બને છે.
- સમસ્યાના સમાધાનના પડકારને ઝીલતો થાય છે.
- તર્ક અને કલ્પના દ્રઢ બને છે.
- જાતે શીખવાની પહેલ કરે છે.
- પોતાની શીખવાની બાબતોને પૂર્વજ્ઞાન સાથે જોડે છે.
- અભ્યાસક્રમ અને વિષયવસ્તુ સાથે જોડાણ કરતાં શીખે છે.
- સ્થાનિક સામગ્રીનો શીખવાના સાધન તરીકે ઉપયોગ જાણે છે.
- શીખવાના સિદ્ધાંતને વ્યક્તિગત, જોડી કે જૂથમાં જાણવાનો પ્રયાસ કરે છે.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	માસ	થીમ	પાના નં.
૧	જૂન	શાળા તત્પરતા	૧
૨	જુલાઈ	હું, મારું ઘર, મારું કુટુંબ, ખોરાક	૧૦
૩	ઓગસ્ટ	મારું શરીર	૫૦
૪	સપ્ટેમ્બર	ઋતુ, પાણી અને માટી	૭૭
૫	ઓક્ટોબર	મશીન અને શાકભાજી	૧૦૦
૬	નવેમ્બર	શાકભાજી અને ફળો	૧૧૯
૭	ડિસેમ્બર	પ્રાણીઓ	૧૪૦
૮	જાન્યુઆરી	આરોગ્ય અને સુખાકારી, સલામતી અને રમતો	૧૬૩
૯	ફેબ્રુઆરી	આપણા વ્યવસાયકારો	૧૯૬
૧૦	માર્ચ	વાહનો	૨૩૧
૧૧	એપ્રિલ	પક્ષીઓ	૨૬૧